

Маисов С. С.

Маисов Семен Семенович — педагог-библиотекарь МБОУ «Югюлятская СОШ им. И. В. Яковлева», Виллойский улус.
«Историк, фольклорист, этнограф, история билимин кандидата Андрей Александрович Попов хомуйбут саха норуотун тылынан уус-уран айымньылар»
(Норуот тылынан уус-уран айымньытын (фольклору) хомуйааччыларга көмө матырыйаал)

**Историк, фольклорист,
этнограф, история билимин
хандьыдаата Андрей
Александрович Попов
хомуйбут саха норуотун
тылынан уус-уран
айымньылар**

*(норуот тылынан уус-уран айымньытын (фольклору)
хомуйааччыларга көмө матырыйаал)*

2026 с

**Андрей Александрович Попов
(1902—1960)**

Андрей Александрович Попов туһунан

Саха Сирэ наука араас салаатыгар улахан кылааты киллэрбит үгүс дьонунан биллэр.

Биһиги биир дойдулаахпыт, Бүлүү улууһун Үгүлээтигэр төрөөбүт-үөскээбит, аан дойду фольклорун уонна этнографиятын наукатыгар сүдү кылааты киллэрбит история билимин хандьыдаата, биллиилээх фольклорист, этнограф, историк Андрей Александрович Попов аата кэлинни кэмгэ эрэ норуотугар киэнник биллэн-көстөн эрэр.

Үгүлээт нэһилиэгин сиригэр-уотугар күн сиригэр көрбүт, Нева өрүс кытылыгар куорсун анньынан наука үрдүк аартыктарын дабайбыт Андрей Александрович Попов төрөөбүтэ 100 сыла дойдутугар, 2003 сыллаахха улаханник бэлиэтэммитэ. Бу үтүөкэннээх киһи олоһун бүтүннүүтүн хотугу норуоттар: сахалар, долгааннар, нганасаннар, ненецтэр, кеттэр, старожил нууччалар төрүт култуураларын үөрэтиигэ анаабыта.

Быйыл Андрей Александрович Попов төрөөбүтэ 125 сылын туолар. Уһулуччулаах учуонай Андрей Александрович норуотугар биллибэккэ сылдыбыт үлэлэрин, кини биир дойдулааба, эмиэ биир биллэр-көстөр фольклорист Прокопий Елисеевич Ефремов – Ленинград куорат судаарыстыбаннай (антирелигиознай) архыбыттан рукопистарын булан, сорохторун таһаартарбыта.

Учуонай чинчийэр үлэтин анал үөрэхтээхтэр син билэр эбит буоллахтарына, тус олоһун туһунан сиһилии суруйуу, ахтыы суоһун кэриэтэ. Андрей Александрович Бүлүү Үгүлээтигэр төрөөбүт киһи буоларын быһыытынан, нэһилиэк ытык кырдыаҕастара эрэ биллэр. Аймахтарын, бииргэ төрөөбүттэрин туһунан ахтыылары биэрбиттэрэ олус кэрэхсэбиллээх.

Прокопий Елисеевич Ефремов Ленинград архыбыттан булбут матырыйаалларын: “Былыр тахсыбыт, дэннэ көстөр буолбут (библиографически сэдэх) кинигэлэри, төһө да бүтүн сойуус үрдүнэн буоллар, аҕыйах ахсаанынан тахсар научнай сурунааллар ыстатыйаларын ааҕааччы киэн арангата билбэт. Онон “Октябрь Суола” (уруккута) хаһыат эрдээксийэтин кытта сүбэлэһэн, төрүт култуураҕа аналлаах “Өбүгэлэрбит омоон суолларынан” балаһаны аһарга быһаарынныбыт...” – диэн туран, Андрей Александрович Попов чинчийбит үлэлэриттэн быһа тардан, хас да ыстатыйаны бэчээттэспитэ. Бу иннинэ Андрей Александрович үлэлэрин дьаныһан туран анаан-минээн ким да хаһыспатаҕа. Кини чинчийэр үлэтин туһунан биирдиилээн, кылгас ахтыылар эрэ бааллар.

Андрей Александрович үлэтэ олус киэн: норуот тылынан уус-уран айымньытын хомуйууга да, этнографияҕа да элбэх суруйуулардаах. Учуонай үлэлэрэ наукаҕа таһыччы улахан суолталаахтар. Кини элбэх саҕа, сонун арыыйылары онорбута. Ол курдук долгаан омугу аан бастакынан сиһилии чинчийэн, тылынан уус-уран айымньылары хомуйан 1937 сыллаахха “Долгаан фольклора” диэн хомуруннуугу бэчээттэспитэ.

Таймыыр национальной уокуругар бэрт дуона суох ахсааннаах, аҕа ууһун кэриэтэ нганасан омук олорор. Урут кинилэр тустарынан эмиэ ким да үөрэппэтэҕэ. Андрей Александрович бастакынан ити омук олоҕун-дьаһаҕын, тылын-өһүн уратытын чинчийэн улахан үлэ суруйбута. Ол үлэтин биир түмүгэ, олус диэн баай сыһыарыылаах, 1948 сыллааха тахсыбыт “Нганасаннар. Материальной култуура.” кинигэтэ буолар.

Андрей Александрович Попов саха норуотун тылынан уус-уран айымньытын хомууан, сурукка түһэрэн хаалларан өлбөт үйэлээбит улахан өнөлөөх. Ол түмүгэ – 1936 сыллаахха тахсыбыт “Якутский фольклор” хомуурунньук.

Андрей Александрович үлэтин биир ордук суолталааҕа – Боотулуу, Оноҕосчут, Сургуулук, Манаас онтон да атын нэһиликтэртэн, барыта 10 ойуунтан 30 толору кыырыыны, эт кулгааҕынан истэн суруйан ылбыта буолар. Мантан икки кыырыыны Андрей Александрович нууччалыы тылбаастаабыта “Якутский фольклор” хомуурунньукка бэчээттэммитэр. Ойууннар кыырыыларын хайа нэһилиэк ойууннарыттан, кимнээхтэн суруйан ылбытын, 2006 сыллаахха тахсыбыт “Камлания шаманов” кинигэттэн билиэххэ сөп.

“Материалы по религии якутов бывшего Вилюйского округа” (1949) үлэтин түөрт гыммыттан биирэ – Герасимов Спиридон Герасимович – Отчут уола Оноху ойуун “эттэтиитин” туһунан эбит. Ол эрэн бу суруйууну, саха ааҕааччыта, 1992 сыллаахха, сахалыы тылбаастанан “Саха ойууннара” кинигэҕэ бэчээттэммитин эрэ кэннэ аахпыта. Нууччалыыттан сахалыы, аны төттөрү, философскай наука доктора, профессор Ксенофонт Дмитриевич Уткин – Нүһүлгэн тылбаастаабыт.

“Якутский фольклор” кинигэҕэ нууччалыы бэчээттэнэн тахсыбыт ойууннар кыырыыларын, кинигэтэ сэдэҕэ бэрт буолан, дьон билигин да билбэт. Оччолорго бүтүн сойуус үрдүнэн тарҕаммыт кинигэ диэтэххэ ахсаана 3500 эрэ эбит.

Андрей Александрович Попов хомуйбут саха норуотун тылынан уус-уран айымньылары

Үгүлээт кырдыаҕастара ахталларынан, Андрей Александрович Попов бэрт элбэх дьонтон норуот тылынан уус-уран айымньытын хомуйбута үһү. Андрей Александрович сирэй көрсөн кэпсэппит сээркээн сэһэнньиттэрин туһунан, Үгүлээт ытык-мааны кырдыаҕастара ахтылары биэртэрэ олус кэрэхсэбиллээх.

Федот Павлов-Кынтаалыыр.

“Павлов Федот-Кынтаалыыр – олонхоһут, ырыаһыт, бэлэм айахтаах уус тыллаах, киирбит-тахсыбыт кини этэ. Баай Дьаакыбылапка хамначчыттаабыта. Дьаакабылап күн аайы от охсор сирин бэлиэтээн биэрэр эбит. Ону кини абааһы көрөрө. Арыыга “Үрүҥ Төбөҕө” оттуу сылдьан сүтэн хаалбыта. Тыыта буоллабына Түг өрүскэ түгнэри уста сылдьарын булбуттара. Кыыстаах ойобун хаалларан баран, куоракка күрээбит. Куоракка киирэн биллэр атыыһыт Хабырыыйалапка хамначчыттаабыт. Куорат атыыһыттарыгар олонхолуур эбит. Түөрт сыл буолан баран, дойдутугар ат тардарынан таһаҕастаах кэлбит. Кырдыан баран, соҕотобун олон “барыта биир сиргэ барар” диэн собону кытары эти бииргэ буһаран сиирэ үһү. Кыыһа Өрүүнэ сурабырар удаҕан этэ”

Афанасьев Т. И.

“Кынтаалыыр улахан олонхоһут кини этэ. Сэттэ уонча сыл аасытын кэннэ кини хоһоонун билигин да өйдүүбүн:

*Тэҥнээх олох кэлэригэр
Тэйэн бэрillэрэ буолуо,
Сөптөөх олох үүнэригэр
Сүтэн хаалыллара буолуо...*

Саҕата уһунан, ыпсарыылаах тылынан – кини тэҥнээбэ чугаһынан суоҕа”

Афанасьев Д. И.

Спиридонов Ньюкулай-Дадаан – биллэр көстөр олонхоһут, ырыаһыт.

“Абам олонхоһут, ырыаһыт этэ. Балга ыгырыкка барар буолара. Үөрүүлээх бэлиэ күнгэ – урууга, оҕо төрөөтөбүнэ, идэһэ сиэннэбинэ ыгыраллара. Бэрэбэ олорбунпунт. Сүөһүтэ элбэх этэ”

Спиридонова Ылдьаана – Даадаан кыыһа

Харлампьев Ньюкулай-Хаптаҕас – ырыаһыт, олонхоһут, аата ааттаммат улахан хомуһуннаах ойуун.

“Хаптаҕас аҕыйах сүөһүлээх этэ. Бал аайы ыгырыкка сылдьара. Аһара үчүгэй ырыаһыт, олонхоһут. Кырарыгар кутурдабына киһи куйахата күүрүүх курдук илбистээх, иччилээх ахан тыллаах киһи этэ”

Спиридонова Ылдьаана – Даадаан кыыһа

Васильев Прокопий Васильевич-Бэдьэкэ (Бадьяк Баһылай уолабын, Бэрт Бэдьэкэ, Боотур Борокуоппай диэммин диэн ийдэбинэ оонньоон этэрэ үһү).

*“Бэдьэкэ диэн улахан унуохтаах, киннэ быһыылаах-таһаалаах, саха киһитигэр үчүгэй дьүһүннээх, олус өйдөөх уонна сытыы тыллаах киһи. “Сиикэй талах” диэн сиргэ үрүгнэр Сэбиэскэй былааһы утары этэрээт тэрийбиттэрэ. Ити этэрээккэ Бэдьэкэ ыстаап үлэһитинэн сылдьыбыт. Үрүгнэри утары охсуһууга Бүлүүттэн бартыһааннар этэрээттэрэ тахсыбыта. Бу этэрээккэ Үгүлээт киһитэ, кэнники Сэмийэнэп Ньюкулай-Боруоран (**Андрей Александрович улаханник ытыктыыр, кизн туттан кэпсиир ытык-мааны кырдыабаһа**) күтүөтэ буолбут Александр Николаевич Васильев-Халымыр тахсыспыта. Онно кыһыллар кыайыттарыта. Амныыстыйаламмыт уонна Сэбиэскэй былааска эргин аабынынан сылдьар Бэдьэкэ кыһыл этэрээккэ сирдьиттээбитэ. Кэлин Бэдьэкэни үрүгнэргэ ыстаап үлэһитэ буола сылдьыбытын иһин хат туппунттарыта. Красноярскайга илдьэн өлөрбүттэрэ.*

Бэдьэкэ ырыаһыт кизнэ ааттааба этэ. Хаантаар Сакааһык биһир тиһини отутта ытан сыһан баран, ол мас төрдүгэр олорон ыллаабыт ырыатын үтүктэн ыллаабытын олус да сөбө истибитим.Тыла илбиһиттэн киһи уйадыһаах курдуга...”

Афанасьев Т. И

“Бэдьэкэни, ол кэмгэ Сэбиэскэй былааһы утары турбут киһини Андрей Александрович Попов өйөөбүт буолуохтаах, онон кини айымньытын суруйбута буолуо. Онтон атын тоҕо, былаас өстөөбө Бэдьэкэ айымньытын бэчээккэ таһаартарыай. Поповархыыбын үчүгэйдик, кыһаллан туран хаһыспыт киһи – Үгүлээт элбэх талааннаах дьонун айымньыларын буолуон сөп этэ”.

Тихонов Н. В.

“Үгүлээт дьоно-сэргэтэ” кинигэ ааптарыта

Андрей Александрович Попов, Васильев Прокопий Васильевичтан-Бэдьэкэттэн “Күрүн сонноох кыра бухатыр” диэн остуоруйаны 1918 сыллаахха сурунан ылбыт. Андрей Александрович тута тылбаастыыр үгэһинэн нууччалыы сурукка түһэрбит.

Бу айымньы 1936 сыллаахха “Якутский фольклор” хомуурунньукка “Маленький богатырь в сером зипуне” диэн тылбаастанан тахсыбыт.

Алексеев Алексей-Сакааһык-Ырыа Хаантаар

“Сакааһык аакка-суолга киирбит, аатырбыт ырыаһыт. Алексеев Михаил Петрович-Дансы суруйан турар: “Улуу тойуксуттар бааллар, оннооҕор биир лабааҕа олорор чыычаабы хоһуйан, үстүү түүннээх күн ыллыыр” – диэн.

Итикурдук Дансы суруйбут киһитэ Үгүлээккэ, Амыһаах сиригэр – Сакааһык Өлөксөй. Кини өлбүтэ өр буолбутун кэннэ Үгүлээккэ үрүн апыһарынан сылдьан Бэдьэкэ, Сакааһык ыллаабыт ырыатын үтүктэн ыллаабытын Тимофей Афанасьев истибит.

Сакааһык тэнгэ тиит кылаан чыпчаалыгар тахсыбыт тиинги, саха чокуур саатынан отут төгүл ытан сыһан баран, ол тиит төрдүгэр мунгатыһан ыллаабыт ырыатын дьон уос номоҕо онгостон кэпсиллэрэ.

Аны туран, кини өрүскэ ууга түһэн өлө сыһан баран ыллаабыт ырыатын – ырыаһыт эрэ барыта үтүктэн туюйара. Ол курдук дьон эрэ кэрэхсиирин, сөбөрүн курдук уустаан-ураннаан хоһуйар улуу тойуксут. Кини оҕолоруттан эһэлэрин дьобурун утумнаабыттар да бааллар. Сиэнэ Сахаар Уйбаанабыс үнкүү тылын бэрт үчүгэйдик этэрэ. Дьобурун оҕо эрдэбиттэн сайыннарбыта буоллар үчүгэй тойуксут киһи буолуоҕа хааллаҕа. Эмиэ кини сиэнэ, Үөһээ Бүлүү бырааһа Балбаара Өлөксөйэбэ улуус эрэ иһигэр буолбакка, өрөспүүбүлүкэбэ биллэр ырыаһыт. Онон улуу тойуксут Сакааһык ураты дьобура кэлэр сүһүөх ыччатыгар тиийэ салҕана туруо турдаҕа.

Н. В. Тихонов

Кэлин, ырыаһыт буолан дьонно-сэргэбэ биллибитин кэннэ Сакааһыгы – Ырыа Хаантаар диэн ааттыыр буолбуттар.

Ырыа Хаантаар биир биллэр ырыатынан – “Хаантаар уон сэттэтигэр ыллаабыт ырыата” буолар.

Бу ырыаны Ырыа Хаантаар бэйэтин үөрэнээччитигэр, эмиэ биир биллэр-көстөр тойуксукка Ньюкулай Сэмизэнэпкэ-Амыһаах Боруораныгар ыллаан иһитиннэрбит. Сурук-бичик хото тэнийиэн иннинэ норуот тылынан уус-уран айымньыта киһиттэн киһиэхэ уос номоҕор эрэ бэрилиннэбинэ өлбөт дьылҕаланара.

Ньюкулай Сэмизэнэп-Амыһаах Боруорана ааттаах олонхоһут, ойуун тылын-өһүн, кыырыытын бэркэ билэр, сэнээрэр киһи эбитэ үһү. Бу ырыаны Андрей Александрович кини тылыттан суруйбут.

Хаантаар Сакааһык тиинги сыһан баран ыллаабыт ырыатын – Хаантаар уһуйбут ырыаһыта Боруоран тылыттан 1921 сыллаахха С. О. Онопурап суруйбут. Айымньы хас да араастаах эбит. 1960 сыллаахха Андрей Александрович биир дойдулааҕа, фольклорист Прокопий Елисеевич Ефремов – Р. Н. Салдаатап диэн кырдыаҕас ырыаһаттан, иккис арааһын сурунан ылбыт.

“Хаантаар уон сэттэтигэр ыллаабыт ырыата” уонна “Хаантаар Сакааһык тиини сыыһан баран ыллаабыт ырыата” иккиэн, 1977 сыллаахха тахсыбыт “Саха норуодунай ырыалара” хомуурунньукка киирбиттэр.

Ырыа Хаантаар ырыалара уос номоҕор билингнэ диэри ыллана сылдьаллар. Дэлэбэ да, сахаларга “Хаантаар тиинэ буоллаҕай” диэн өс номоҕо үөскүө дуо.

Андрей Александрович Попов биир ытыктыыр ытык-мааны кырдыаҕаһа, Үгүлээт Амыһааҕар олорбут Сэмизэнэп Ньюкулай – Амыһаах Боруорана буолар.

“Биһиги төрүүпүт Сэмэн кинээс ийэтэ Татыйаас диһллэрэ. Үгүлээти уонна Амыһааҕы барытын хабан кинээстээбит. Кини уола Сэмизэнэп Ньюкулай-Амыһаах Боруорана ийэтинэн Букачаан сириттэн төрүттээх. Амыһаах сиригэр өйүнэн-санаатынан, дьонго көмөтүнэн, тылынан-өһүнэн да бас-көс киһи этэ.

Боруоран бары өттүнэн дэгиттэр дьобурдаах киһи быһыытынан биллэр. Тимир ууһа. Бэйэтэ күөртээх, уһанар тэриллээх. Быһаҕы, анньыыны охсор, солуур (күөс) тардар. Эмчит этэ. Ичээн, улахан хаанньыт, отунан эмиэ эмтиирэ”.

Алексеев Василий Макарович – Боруоран сиэнэ

“Боруоран ырыаһыт, ааттаах атыыһыт. Үөһүнэн-тынанан барытынан эргинээччи. Элбэх сүөһүлээбэ. Хамначчыттанааччы. Сытыканна олорбута. Сайылыыр сирэ – Күүркээни. Дьонго-сэргэбэ үтүө санаалаах. Ыраас сүрэхтээх киһи этэ. Бэйэтэ мунхалаах, мунхатын балыгыттан ирээтин эрэ ылара. Туох баарын барытын дьонго түнгэтэрэ”.

Испирдиэнэбэ Ылдьаана – Даадаан кыыһа

Андрей Александрович Попов, Боруораны эн-мин дэһэн үчүгэйдик билсибит киһитэ. Боруоран олус уус тыллааҕын, ордук тута хоһуйарын сөбөрө үһү.

Амыһаах Боруорана, Андрей Попову – сайынны хонньокуулун кэмигэр көстөн ааһар оттомноох, өйдөөх оҕону сүрдээбин сөбүлүүрэ диэн кэпсиһиллэр. Хойутун-хойут сурукка киллэрэн аатын ааттатыаҕын өтө көрдөбө. Араа-бараа саасты дьон курдук, атах тэпсэн олорон, устар уһун күнү быһа сэһэргэһэллэрэ эбитэ.

Боруоран тылыттан Андрей Попов, 17 саастааҕар, “Дьыл кэмнэрин туһунан ырыаны” сурунан ылбыт. Бу айымны Андрей Александрович нууччалы тылбаастаабыта 1936 сыллаахха тахсыбыт “Якутский фольклор” хомуурунньукка бэчээттэммит.

Айымныны академик А. Н. Самойлович ааҕан баран, улаханньык сөбөн-махтайан бу курдук суруйбут: *“Просмотренные мною прежние издания переводов якутских песен не содержат в себе ни одной, которая могла бы и по своей форме, и по своему объему, и по значимости своего содержания быть сравнена с песней настоящего сборника “О временах года”, записанной Андреем Александровичем Поповым после Октябрьской революции, в 1919 году, в Вилюйском округе. Отличаясь выдающимся художественными достоинствами, песня эта не только не имеет ничего общего с “примитивной” культурой, которую приписывали якутам Троцанский и другие, он, сохраняя в своих образах поэтическую традицию старинных произведений тойонской среды и будучи сочинена неграмотным импровизатором, отражает, по-моему, настроения новой*

якутской мелкой буржуазии, продолжавшей играть активную роль в Якутии и после Октябрьской революции”.

Андрей Александрович Попов Үгүлээттэн сэттэ көстөөх сиргэ сытар Иккис Күүлэт нэһилиэгин сээркээн сэһэнньиттэриттэн эмиэ элбэх, норуот тылынан уус-уран айымньытын хомуйбут.

1921 сыллаахха Иккис Күүлэт олохтооҕо Хабырыыл Охоһойоптон “Былыргы бухатырдар уонна кыргыһылар” (“Сказание о древних богатырях и битвах”) үһүйээни суруйбут. Тылбаастаабыт уонна “Якутский фольклор” хомуурунньукка бэчээттэспит.

Андрей Попов Бүлүү куоратыгар үөрэнэ сылдьан хонньокуулугар кэллэбинэ, уус тыллаах дьон сэһэнин-сэппэнин батыһа сылдьан истэрэ. Андрей саха оҕотун сиэринэн бары үлэни барытын үлэлиирэ. Поповтар сүөһүлээх-астаах ыал этилэр. Үтэс курдук от үлэтигэр сайыннарын үтүөтэ баранара, дьиэ ис-тас иирбэ-таарба түбүгэ да элбэх буолара. Кырдыаҕастар ахталларынан Андрей сүрдээх бүгүрү, хайа да үлэттэн иннэн-толлон турбат, сүрэхтээх-бэлэстээх баҕайы оҕо эбитэ.

Дьэ, бу курдук сылдьан, баара-суоҕа 15-17 сааһыттан, отой оҕотук киһи, норуот тылынан уус-уран айымньытын хомуйбутунан барбыт. Соло, быыс-арыт көһүннэр эрэ суруйар тээбиринин кыбынаат, баран хаалара үһү.

Аны оччотооҕу санга былаас дьоно Андрей Попов “былыргы хаалынньан олох хаалбыт көстүүтүн” – араас үһүйээннэри, ырыаны-тойугу хомуйарын сөбүлээбэттэрэ.

Андрей хомуйбут айымньыларын чугас дьоно куттанан, дьиксинэн кистээбиттэрин туһунан кэпсэл эмиэ баар.

Хомойуох иһин Андрей Александрович сурунан ылбыт бэрт элбэх норуот тылынан уус-уран айымньыта ыһылыннаҕа, сүттэҕэ. Ол туоһутунан – Кынтаалыыр, Дадаан, Хаптаҕас курдук, онтон да атын ааттаах-суоллаах улахан сэһэнньиттэр, биллэр-көстөр олонхоһуттар, ырыаһыттар айымньылар ханнык да хомуурунньукка киирбэтэхтэрэ буолар. Үгүлээт кырдыаҕастара Андрей Александрович Попов олус үгүһү, эгэлгэни суруйбутун кэпсииллэрэ. Ол онтон сорохторо, архыыпка хараллан күн бүгүннэ диэри ханна да бэчээттэммэккэ сыттактара.

Боотулууга учууталлыыр кэмигэр Андрей Александрович бэрт киэн сиринэн тэлэһийэн, үксүн сатыы сылдьан, сурахха киирбит сээркээн сэһэнньиттэртэн үгүс айымньыны хомуйан сурукка түһэрбит.

1983 сылга тахсыбыт “Саха норуодунай тойуктара” хомуурунньукка “Суоһалдьыйа Толбонноох” диэн ырыа-тойук икки арааһа бэчээттэммит.

Биир арааһын норуот ырыаһыта Сергей Афанасьевич Зверев-Кыыл Уола уус-уран айымньы быһыытынан ыллаабыта киирбит. Иккис арааһын Андрей Александрович Попов сахалар итэҕэллэрин көрдөрөр айымньы быһыытынан суруйан ылбыта тахсыбыт. Андрей Александрович “Суоһалдьыйа Толбонноох” диэн ырыа-тойугу Үөһээ Бүлүү улууһун, Оноҕосчут нэһилиэгин олохтооҕо Д. Касьянов диэн киһиттэн суруйбут.

Бу ырыа-тойук Попов “Бүлүү уокуругун сахаларын итэҕэллэрин историятын материаллара” диэн үлэтигэр киирбит. Айымньыны Попов биир күрүс, сэһэн курдук суруйбут. 1936 сыллаахха тахсыбыт “Саха норуодунай тойуктара” хомуурунньукка бэчээттэнэригэр устуруокаларга араартаабыттар, саналыы өссө чочулан тылбаастаммыт. Андрей Александрович норуот ырыаларын суруйан хаалларбыта, дьонно-сэргэҕэ тиэрдибитэбиир ураты махталлаах суол.

Биллэр фольклорист Б. Н. Путилов, норуот манник тойуктара – дьон былыргытын, бэйэтин тус норуотун устуоруйатын сөпкө өйдүүрүгэр, ылынарыгар туһалааһын бэлиэтээбитэ.

Андрей Александрович Попов уһун кэмнэ хомуйбут, сыралаһан муспут норуот тылынан уус-уран айымнытын түмэн, 1936 сыллаахха “Якутский фольклор” хомурунньу бэчээттэспитэ – кини үлэтин биир сүрүн ситиһиитэ. Биллэн турар, манна кини хомуйбут үгүс айымнылары сорохторо эрэ бэчээттэммитэр. Бу хомурунньукка саха былыргы тылынан уус-уран айымнытын арааскөрүннэрэ киирбиттэр: кэпсээн, үһүйээн, ырыа, ойууннар тустарынан, өс хоһооно, таабырын, олонхо. Хомурунньукка баар айымнылар – хаһан, кимтэн, киминэн суруллубуттара кинигэ кэннигэр чуолкайдык сурулла сылдьар. Ити айымныны чинчийээччилэргэ улахан туһалаах. Хомуйуута уонна тылбааһа үксэ Андрей Александрович Попов киэнэ.

Хомурунньукка Г. А. Неустроев (Ленинградтаағы суол-иис тырааныспарын институтун устудьуона) суруйан ылбыт хас да айымныта киирбит. Ону сэргэ өссө биирдии айымныны саха уолаттара Н. Романов (Ленинград педагогической Институтун устудьуона), Г. Никитин (Хотугу норуоттар Институттарын устудьуона) суруйбуттара тахсыбыт.

Хомурунньугу түмээччилэр сүрүн сороктарынан – урут бэчээттэммэтэх айымнылары таһаара сатааһынынан эрэ мунурдаммакка – айымны нууччалы тылбааһыгар сахалы тынынын сүтэрбэккэ дьон аабытыгар тийиитэ буолар.

“Якутский фольклор” кинигэбэ Андрей Александрович Попов суруйан ылбыт манник айымнылара бэчээттэммиттэр:

1. Күрүн сонноох Кыра бухатыр (остуоруйа).
2. Сээпилэ (үһүйээн).
3. Былыргы бухатырдар уонна кыргыһылар (үһүйээн).
4. Чочукус ойуун туһунан үһүйээн.
5. Бэргэхэлээх ойуун (номох).
6. Дьыл кэмнэрин туһунан ырыа.
7. Дүһүр айаһааһына (ойуун кырыгыта).
8. Ыарыны үтэйи (ойуун кырыгыта).

Андрей Александрович Попов тылбаастаан киллэрбит айымнылара:

1. Дьылҕаны таайааччылар (остуоруйа).
2. Омоллоон (остуоруйа).
3. Мэник-Тэник (остуоруйа).
4. Албынчык-Күлүүк (остуоруйа).
5. Үчүгэйтэн-үчүгэй (остуоруйа).
6. Кээрэкээн-Мохсоху ойуун (үһүйээн).
7. Күннэр-дьыллар уларыылары (ырыа).
8. Өрүс туһунан ырыа.
9. Тоҕо кэлбэт-барбат буоллулар (ырыа).
10. Кийити албааһын (ырыа).
11. Өс хоһооноро.

Биллиилээх учуонай А. Н. Самойлович: “Бу хомуурунньукка түмүллэн кирибит, Хотугу норуоттартан биридэстэрэ сахалар фольклордара – үгүс ааҕааччы улахан сэнээриитин ылла. Кэннэки кэмнэ, кэрэбэ-сырдыкка тардыһыы, норуот былыргы тылынан уус-уран айымньытын сэнээри лалпа биллэн ээр...” – диэн суруйбут.

Улахан учуонай урут эппит ити этиитэ, биһиги күн бүгүнгү кэммитигэр дьүөрэлэхэр. Хомуньууһум тутула баар эрдэбинэ былыргыны, ааспыты үөрэтиигэ болжомто мөлтүү сылдыбыта. Эгэ ойуун ураты сиздээх-туомнаах кырыытын сиһилии үөрэтии суоҕа. Кэлин олох укулаата уларыбытыгар, тобуһуонус сыллартан бэттэх, норуот тылынан уус-уран айымньытын бары көрүнгүн сэнээри, дьаныһан туран үөрэтии саҕаламмыта.

Хас биридии Аан дойду норуота бэйэтэ туспа, түн былыргыттан илдэ кэлбит тыллаах-өстөөх, эгэлгэ үгэстэрдээх. Норуотун ол үтүө сизрин-туомун, төрөөбүт төрүт тылын сүөгэйин-сүмэтин харах харатын курдук харыстаан, харааннаан илдэ сылдыар эрэ киһи – бэйэтин бу омук киһитэбин дэнэн бигэтик, тирэхтээхтик сананыан сөп.

Антропология уонна этнография Архыыбыгар (Кунсткамера) билигин да, Андрей Александрович Попов элбэх үлэтэ бэчээттэммэккэ хараллан сытар. Кэлинни кэмнэ ону сөхсүтэн таһаара сатыылар да, ситэ кыаллыбат. Онно Хотугу норуоттар: нганасаннар, кеттэр, ненецтэр, энцылар култуураларын, олохторун-дьаһахтарын, итэҕэллэрин туһунан учуонай экспедицияҕа сылдьан хомуйбут олус баай үлэлэрэ бааллар.

Андрей Александрович суруйбут этнографияҕа уонна фольклорга сыһыаннаах элбэх тиэкиһэ сахалыы эбиттэр. Кини бу улахан үлэтигэр наука араас көрүнгүнэрин хаппыт: история, религия, психология, география...

Учуонай этнографияны уонна норуот тылынан уус-уран айымньытын чинчийэр, хомуйар соруктаах экспедицияларга сылдьан уруһуйдаабыт сахалар итэҕэллэригэр сыһыаннаах уруһуйдара – “саха сирэ Нева кытылыгар” үбүлүөйдээх быыстапкаҕа, аан бастаан дьон-сэргэ көрүүтүгэр туруоруллубуттара.

Андрей Александрович чинчийбит үлэлэрин түмүгү биир уустуга – кини үлэлэрэ дойду араас архыыптарыгар тарҕаммыттара буолар. Холобур, Ионовтар Сибиряковской экспедицияҕа сылдьан хомуйбут матырыйаалларын сааһылаабыта, нууччалыы тылбаастаабыта – Азия норуоттарын институтун Архыыбыгар көстүбүт. Оттон “Несколько слов об этнографической изученности народов Сибири” диэн ыстатыйатын илиинэн суруллубута – история, философия Институтун Сибиридээҕи салаатын Архыыбыттан булуллубут.

Хас биридии научнай үлэнэн дьарыктанар киһи, наукаҕа туох эмит сананы, сонуну чинчийэн киллэрэ сатыырга дьулуһар. Андрей Александрович биир оннук үлэтинэн – ойууннар кырыыларын дьаныһан туран суруйуута уонна өссө ордук кэрэхсэбиллээбэ – ойуун ураты уустук тылын-өһүн аахсыбакка нууччалыы тылбаастаабыта буолар...

Андрей Александрович олоҕун саамай кэрэ кэмин, кыһалҕата суох оҕо сааһын Бүлүү Үгүлээтигэр атаарбыт киһи. Кини күн сирин аан маннай Үгүлээккэ көрбүтэ, эдэр, уол оҕо сааһа манна ааспыта.

Сүүрбэ биирис үйэ эрэ санатыгар, хойутаан да буоллар, Үгүлээт кырдыаҕастарын ахтыылары хомуллан, Андрей Попов уонна кини дьыэ кэргэнин туһунан сурулунна. Ахтыы биэрбит ытык кырдыаҕастар, Андрей Попов олоҕун туһунан былыргы кэмнээҕини, өйдөрүгэр-санааларыгар эрэ тута сылдыар, үксүлэрэ отой, төрүт үөрэбэ суох дьон.

2002 сылга Санкт-Петербургга “Саха сирэ Нева кытылыгар” диэн Сибиир норуоттарын култууратыгар анаммыт быыстапка туруоруллубута. Бу үбүлүөйдээх быыстапка уонна Академической төгүрүк остуол, Саха сириттэн төрүттээх, Арасыйа биллиилээх этнографтара, фольклористара Виктор Николаевич Васильев төрөөбүтэ 125 сылын уонна Андрей Александрович Попов төрөөбүтэ 100 сылын туолуутугар анаммыттара.

2003 сыл, от ыйын 2-3 күннэригэр Бүтүн Арасыйатыгы “Во имя возрождения, сохранения и развития культуры народов Сибири: русская этнографическая традиция” диэн ааттаах научнай симпозиум салгыта Бүлүү Үгүлээтигэр, фольклорист Андрей Александрович Попов төрөөбүт-үөскээбит дойдутугар тэрээһиннээхтик буолан ааспыта.

Санкт-Петербург уонна Дьокуускай учуонайдарын тобус киһилээх бөлөбө Үгүлээккэ кэлэн ыалдьыттаан тураллар. Кинилэр Андрей Попов сүүрбүт-көппүт тэлгэһитигэр Аар Баҕах сэргэ туруоруутугар кыттыбыттара, тыл эппитэрэ. Элбэх биллэр-көстөр саха этнографтарын иишпит-үөрэппит, Аан дойдуга биллэр ааттаах-суоллаах, Санкт-Петербург университетын профессора Дмитриий Глебович Саввинов этиитин: “Я счастлив что смог побывать на Родине Андрея Александровича Попова – это остается со мной на всю оставшуюся жизнь...” – диэн долгутуулаахтык түмүктээбитэ.

Наука доктора, профессор Василий Васильевич Илларионов, Андрей Александрович ойууннар кыырыыларын эт кулгаабынан истэн, суруйан хаалларбыта наукаҕа улахан кылаат буоларын тоһоҕолоон бэлиэтээбитэ.

Саха судаарыстыбаннай университетын преподавателэ, култуура уонна искусство кафедратын сэбиэдиссэйэ, историческай наука кандидата Платон Алексеевич Слепцов, Үгүлээт олохтоохторун кытта көрсүһүүтүгэр: “Улуу дьоннорбут куттара-сүрдэрэ биһигини араначчылыыр... Андрей Александрович Попов чинчийэн хаалларбыт үлэтэ – быһаччы этгэххэ, култуурабыт, үгэспит төрүт үөрэтиллибэтэхбиир аранатын, ойууннар кыырыыларын суруйбутаолус улахан сүнкэн суолталаах...” – диэн этэн турар.

Санкт-Петербург учуонайдара, Андрей Александровичы Ленинградка тийэн кэргэнинин Иван Васильевич Яковлевтыын (Андрей Попов бииргэ үөскээбит, үөрэппит киһитэ) анаан-минээн көрсүбүт-кэпсэппит, Үгүлээккэ олорор ытык кырдыбаас Анна Виссарионовна Буслаеваны кытары көрсөн, кэпсэтэн тураллар.

Андрей Александрович Попов чинчийэн, суруйан хаалларбыт элбэх үлэтэ – эдэр сүһүөх чинчийээччилэр, кини чинчийбит хайысхатын салгыы сайыннаран научнай үлэнэн дьарыктаналларыгар бигэ тирэх буолар.

Саха тылынан уус-уран айымньыта баайын, дьүһүйэр, ойуулуур айылгыта олус күүстээбин, уобарастара модуннарын урукку да, билинни да чинчийээччилэр суруйан, этэн тураллар. Ол курдук, ССРС Наукаларын Академиятын чилиэн-кэрэспэдьиэнэ С. Е. Малов сөбүн-махтайан маннык суруйбут: “Меня, думаю, что и каждого читателя поразит этот чудесный мир якутской фантазии, его особый своеобразный размах”. Оттон саха норуодунай ырыаларын туһунан, Саха сиригэрхас да сыл сыылкаҕа олорбут, нуучча биллиилээх суруйааччыта Владимир Галактионович Короленко: “Каждая из них (якутских песен) рождается по первому призыву, отзывается, как элова арфа...” – диэн бэлиэтээбитэ.

Саха норуота былыр сурук-бичик, үөрэхдиэни билбэтэ. Онон сүүрбэһис үйэ саҕаланар диэри, саха суругунан уус-уран литературата суоҕа. Ол эрээри норуот бэйэтин олон ааспыт олоҕун, өйүн-санаатын, үөрүүтүн-хомолтотун, бастын чулуу дьоннорун – хайдах да уос номоҕо оностон ыллаабат-туойбат буолуон сатамат этэ. Ити курдук,

норуот талааннаахтара айбыт айымньылара үйэттэн үйэбэ чочулан, киһиттэн киһиэхэ бэриллэн, дьиннээх тылынан уус-уран айымньылар аатырбыттара.

Хайа баҕар нуруот литературата аан бастаан үөдүйэн, сайдан барыытын, үүнэр үктэлин биир бастакы уонна бигэ тирэҕинэн нуруот тылынан уус-уран айымньыта буолар. Саха литературата үөскээн, үүнэн тахсыбыт биир сүрүн төрүөтүнэн, хайа да омукка курдук, кини фольклора. Биһиэхэ сахаларга ол сүнкэн суолталаах нуруот тылынан уус-уран айымньыларын суруйан ылан уһун үйэлээбит, нуруокка тиэрдибит биир чулуу киһинэн – Андрей Александрович Попов буолар.

